"Azərbaycan mülki aviasiyası: keçmişi, bugünü və gələcəyi"

Azərbaycanda mülki aviasiyanın yaranması XX yüzilliyin ilk onilliyinə təsadüf edir. 1910-cu ildə Bakı sərnisində görünən möcüzəli uşan qurğu haqqında danışanlarda marağına səbəb oldu. O çağlara qədər sadə azərbaycanlılar nağılların sehrinə dalıb uçan xalçalar haqqında düşünürdü. Göylərə süzan "Farman-4" tipli pirvitsiz təyyarə qurğusu yaddaşlarda qaldı. Bunun ardınca bizim insanlar davamlı şəkildə bir-birini ardıcıl olaraq əvəzləyən daha mükəmməl, daha etibarlı, daha tahlükəsiz aviasiya növlərini görüb onun sərnişini oldular. Azərbaycan milli aviasiya sənayesinin ən inkişaf etmiş dövrü müasir dövrümüzdür. Lakin müstəqil Azərbaycan aviasiyası bu günə qədər 105 illik yol qət edib.

Tarixə nəzər salsaq görərik ki, milli aviasiya tarixinə düşmüş ilk azərbaycanlı aviatorların fəaliyyəti haqqında düşünərkən 1910-1920-ci illərə qayıtmaq lazımdı. Qeyd edək ki, Əli bey Saməd bey oğlu Verdiyev 1910-cu illdən başlayaraq Fransada aviamühəndislik təhsili alıb, 1916-cı ildə Beynəlxalq Aviasiya Federasiyası tərəfindən pilot-aviator diplomuna layiq görülmüşdür. Birinci Dünya müharibəsi dövründə Fransanın aviapilotaj məktəbində hazırlıq kursu keçmiş, sonra isə mazunu olduğu məktəbin müdavimlərinə uçuş dərsləri vermişdir. O, yeni təyyarələrin sınaq uçuşlarını tənzimləyən telimatçı olmaqla yanaşı, həm də mühəndis-mexanik kimi, təyyarələrin sazlığına nəzarət etmişdir. Ə.S.Verdiyev 1918-ci ildə Azərbaycana qayıdaraq, mühəndis-mexanik kimi əmək fəaliyyətini davam etdirmişdir. Fərrux ağa Məmmədkərim oğlu Qayıbov Azərbaycanın aviasiya tarixinə ilk herbi təyyaraçi kimi düşmüşdür. O, 1891-ci ildə Qazax qəzasının Qıraq Salehli kəndində dünyaya gəlmişdir. Atasını çox erkən itirən Fərrux dövrünün görkəmli maarifçisi olan əmisi Səməd ağa Qayıbovun himayəsində böyümüşdür. Kənddə fəaliyyət göstərən beş sinifli "rus-tatar" məktəbini bitirəndən sonra general Əliağa Şixlinskinin məsləhəti ilə Tiflis kadet korpusunda təhsilini davam etdirmişdir. 1910-cu ildə bu məktəbi əla qiymətlərlə bitirən Fərrux Peterburqdakı Konstantinov artilleriya məktəbinə daxil olmuşdur. Buradakı təhsil illərində genc Fərrux özünün iti zehni, gözəl dəqiq ölçmə qabiliyyəti, casurluğu, xüsusilə topdan dəqiq atəş açmaq bacarığı ilə diqqəti cəlb etmişdir. Nəticədə o, məktəbin birinci mükafatına layiq görülmüşdür. Hamın mükafat lisyeqrəda hazırlanmış qızıl saatdan İbarət idi. Saatın arxasında "Yunker Fərrux ağa Qayıbov, 1913-cü il" sözləri hakk olunmuşdu... Az müddət ərzində poruçik rütbəsinə yüksələn F.M. Qayıbov Birinci Dünya müharibəsi başlayanda Qərb cəbhəsindəki rus aviasiyası tərkibində herbi əməliyyatlarda iştirak etmişdir. O, "Ilya Muromets - 16" tipli bombardmancı təyyarənin uçuş heyətində mahir atıcı pilot kimi tanınmışdır. 10-25 yaşlı poruçik F.M.Qayıbov 1916-cı il sentyabrın 12-də qeyri-bərabər döyüş uçuşunda düşmənin dörd təyyarəsini vurmuş, özü isə heyət üzvləri ilə birlikdə helak olmuşdur. Çar Rusiyası tərəfindən I Dünya Müharibəsində göstərdiyi igidliklərə görə III dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", IV dərəcəli "Müqəddəs Anna", II dərəcəli "Müqəddəs Stanislav", II dərəcəli "Müqəddəs Anna", III dərəcəli "Müqəddəs Anna", IV dərəcəli "Müqəddəs Georgi" ordenləri ilə taltif olunan ilk herbi təyyaraçımız F.M.Qayıbov hər zaman Azərbaycan xalqının qürur mənbəyi olaraq qalacaqdır. Bildirək ki, Xalq Cümhuriyyətinin aviasiya siyasəti 1918-ci illn mayında Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti barqarar oldu. Bu, Şərq aləmində ilk demokratik respublika idi... AXC elan olunduğu ilk günden ölkənin herbi hava qüvvələrinin yaradılmasını zəruri saydı və bu istiqamətdə lazımi tədbirlər görməyə başladı. General Səməd bey Mehmandarovun başçılıq etdiyi Herbi Nazirlik aviasiya sahəsində milli kadrların hazırlanmasını öncül vəzifələrdən biri hesab edirdi. 1919-cu ildə Azərbaycanla Gürcüstan arasında herbi əməkdaşlıq müqaviləsi imzalandı. Bu sənəd AXC-nin aviasiya siyasətinə də təkan vermiş oldu. O zaman Rusiyanın Cənub "plasdarmı" sayılan Gürcüstan həm də Zaqafqaziyada herbi qurumların, o cümlədən aviasiya sahəsində təlim-təhsil ocaqlarının mərkəzinə çevrilmişdi. Odur ki, herbi nazirin sərəncamı ilə Azərbaycandan bir qrup əsgər və zabit təcrübə keçmək üçün Gürcüstana azam olundu. Onlardan 9 nəfəri herbi təyyaraçi pəşəsinə 11 yiyələnmili idi. Kapitan Firudin bey Mirzə Qacar, prapor- şıklərden Əlihüseyn Dadaşov, Teymur Mustafayev, Gəncinski, Həsənzada, Qaraşarov və bir sıra başqaları həmin zabitlər dəstəsində yola düşmüşdülər... Azərbaycanda kişi aviatorlarla yanaşı qadın aviatorları da var. Onların adları Azərbaycan tarixinə qızıl harflərlə yazılıb. Öz peşəsinin birincisi olmaq saədəti hər insana qismət olmur. Onlar isə milli aviasiyamızın ilk "göyərçinləri" idilər. Leyla Ələsgər qızı Məmmədbəyova 1930-1931-ci illərdə Bakı Aviasiya Məktəbində təyyaraçi-telimatçı ixtisasına yiyələnmişdi. Bakı aeroklubunun yaradıcılarından və müəllimlərindən biri olmuşdur. 1932-ci ildə Moskva Mərkəzi Aviasiya Məktəbində təhsilini davam etdirmişdir. O, parəşütlə ilk tullanmağını da Moskvada, Tušino aerodro - 14 munda hayata keçirmişdir. SSRİ mekanında qadınlar arasında parəşütlə tullanma yarışlarında L. Məmmədbəyova ikinci yeri tutmuşdur. L.Ə. Məmmədbəyova Azərbaycanın ilk qadın təyyaraçisi olmaqla yanaşı, yüzlərlə təyyarəçinin yetişməsi üçün böyük əmək sərf etmişdir... Sona Piri qızı Nuriyeva 1915-ci ilin dekabrında Bakıda anadan olmuş, orta təhsilini başa vurduqdan sonra 1936-cı ildə Bataysk təyyaraçilik məktəbini bitirərək, 3-cü dərəcəli pilot pəşəsinə yiyələnmişdir. Böyük Vətən Müharibəsində iştirak etmiş, döyüş tapşırıqlarını nümunəvi yerinə yetirdiyinə görə 1944-cü ildə "Şərəf nişanı" ordeni ilə taltif edilmişdir. Müharibədən sonraki həyatını Azərbaycan mülki aviasiyasına həsr etmişdir. Zöleyxa Həbib qızı Seyidməmmədova ilk azərbaycanlı qadın herbi təyyaraçi kimi adını tarixə yazdırmışdır. O, 1934-1938-ci illərdə Azərbaycan Sənaye Institutunda təhsil almaqla yanaşı, Bakı aeroklubunda ilkin uçuş vərdişləri qazanmışdır. 1941-ci ildə isə Jukovski adlan Moskva Herbi-Hava Akademiyasının şturman fakültəsini bitirərək, kiçik leytenant rütbəsi almışdır. Z.H.Seyidməmmədova Böyük Vətən Müharibəsi illərində düşmənin "gecə əcinnələri" adlandırdığı qırıcı qadın aviapolkunun komandir müavini olmuş, 500-ə qədər döyüş əməliyyatında iştirak etmişdir. İkinci dərəcəli "Böyük Vətən Müharibəsi" ordeni və "Almanıya üzərində qələbəyə görə" medalı ilə təltif edilmişdir. Ordudan aviasiya kapitanı rütbəsi ilə tərxis olunan Z.H.Seyidməmmədova ömrünün qalan hissəsini doğma Azərbaycanın inkişafına sərf etmişdir... Qasır qadın təyyaraçilərimiz haqqında danışarkən 15 Zıba Dadaşovanın və Zərifə Qasımovanın adlarını çəkməmək olmur. Milli aviatorlarımız arasında repressiya qurbanı olanlar da var. Sovet quruluşunun repressiya qanunları təəssüf ki, Azərbaycan aviatorlarından da yan keçməmişdir. Onlardan bir neçəsi haqqında məlumat vermeyi lazım bilirik. Teymur Mustafayev Azərbaycan aviasiyasının ilk təyyaraçilər nəslindən hesab olunur. O, 1896-cı ildə Bakıda anadan olmuşdur. On dörd yaşında peşə məktəbini bitirmiş, Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti Ordusunun Baş Qərargahı tərəfindən Bakı Herbi-Dəniz Texnikum Məktəbinə göndərilmişdir. Məktəbdə təhsil aldığı müddətdə Teymur "M-5" tipli hidrotəyyarənin yığılmasında fəal iştirak etmiş, həmin təyyarənin ilk sınaq uçuşunu həyata keçirmişdir. Teymur Mustafayev təhsilini müvəffəqiyyətlə başa vuraraq, herbi dəniz təyyaraçisi rütbəsi qazanmışdır. Bir müddət Azərbaycan Diviziyasının aviadivizyonunda qulluq etmiş, Xəzər dənizinə neft yataqlarının aşkar edilməsində təyyaraçi-telimatçı kimi fəaliyyət göstərmişdir... T.Mustafayev bolşeviklər hakimiyyətinin ilk illərində da "əlaçı pilot" adını qoruyub saxlaya bilmişdir. 1922-ci ilin İşrelinci Respublika Herbi Dəniz Komissarlığının əmri ilə qırıcı qol saatı ilə mükafatlandırılmış, həmin ilin noyabrında isə Azərbaycanın "Qırmızı Bayraq" ordeni ilə taltif edilmişdir. T.Mustafayev 1924-cü ilda Xəzər üzərindən (indiki "Neft daşları" ərazisindən) uçarkən deniz səthinda yağlı 16 neft lələkləri müşahida etmiş, bu barədə hökumət orqanlarına məlumat vermişdir. Sonralar bu faktı xatırlayan Sovet İttifaqı Marşalı S.A. Krasovski yazırdı: " Xəzər dənizinda neftin olmasını mahz Teymur Mustafayev kəşf etmişdir desək, səhv etmərik..." 1926-cı ilda şər və haqsızlıq qurbanı olan Teymur Mustafayev Qazaxıstanın Karaqanda vilayatina sürgün edilmiş, ömrünün axınnadək orada yaşamışdır... Dövrünün tanınmış aviatorlarından olan İsa Manafovun taleyi isə daha acınacaqlı olmuşdur. O, 1918-21-ci illərdə Xarkov Aviasiya Məktəbini herbi təyyaraçi ixtisası ilə bitirxalq standartlar səviyyəsində aeroxəğal kompleksi isə ulu önder Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıda inşa olunmuş və 1999-cu ilda istismara verilmişdir. Mahz bundan sonra Azərbaycan Mülki Aviasiyası intensiv inkişaf marhələsinə qədəm qoymuşdur. Daha sonra 2004-cü ilda müasir standartlara cavab verən Naxçıvan Beynəlxalq Aeroportu istifadaya verilmiş, 2006-2011-ci illərdə Gəncə, Zaqatala, Lənkəran, Qəbələ aeroportları öz qapılarını dünyaya açmışdır. Mülki aviasiyamızın 75-ci ildönümündə Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunda yeni aeroxəğal kompleksinin tikintisinin davam etdirilmasi və "Silk Way Technos"in yeni ancak kompleksinin inşasının sona çatdırılması ölkəmizin bəş hava limanının strateji əhəmiyyatini daha da artırıb. Bu gün AZAL-ın müasir standartlara cavab verən aviaparkı var və o müasirləşdirilərək yenidən istismara verilib. Milli aviasiyamızın 75 illik yubileyi ilində "Embraer-190" və 2 "Embraer-170" tipli 6 yeni təyyarə aviaparkimıza daxil edilib. Onu da deyək ki, təkcə 2003-2011-ci illərdə Azərbaycana 47 təyyarə və helikopter gətirilmişdir. Bu rəqəm müstəqil Azərbaycanın hava nəqliyyatı üçün çox böyük göstəricidir və aviasiyamızın asl sıçrayışıdır. AZAL "Boeing-757", "Boeing-767", "Airbus-319", "Airbus-320" və "Airbus-340-500" tipli təyyarələri ilə dünyanın 32 şəhərinə uçuşlar yerinə yetirir.

"Boeing-787" Dreamliner təyyarələrini aldıqdan sonra isə Azərbaycan birbaşa Amerika Birləşmiş Ştatlarına uçuşlar yerinə yetirir. Qeyd edək ki, regionların sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı çərçivəsində Naxçıvan, Gəncə, Zaqatala, Lənkəran, Qəbələ hava limanlarının yenidən qurulması və beynəlxalq standartlara uyğunlaşdırılması, Heydər Əliyev Beynəlxalq Aeroportunda yeni aeroxəğalın tikilməsi və müasir tələblərə cavab verən "Airbus-A319", "Airbus-A320", "Airbus-A340", "Embraer -170", "Embraer -190", "Boeing-767", "Boeing-747" tipli təyyarələrin və "Agusta-139", "Sikorski-92" vertoyletlərinin alınması mülki aviasiyanın sürətli inkişafının sübutudur. Milli Aviasiya Akademiyasının nəzdinda fəaliyyət göstərən Azərbaycan Mülki Aviasiya Muzeyi mülki aviasiyamızın dünənini, bu gününü əks etdirən eksponatların toplandığı, müzəfiqə, nümayiş və təbliğ edilməyi müqəddəs ocaqdır. Muzey 2005-ci ilin aprel ayında "Azərbaycan Hava Yolları" Dövlət Konsern-nə refindan yaradılmışdır. Milli Aviasiya Muzeyi MAA-nın ərazisinda yerləşən 4 Nə-li tədris korpusunun birinci mərtəbəsinde yerləşir. Sahəsi 254.88 kvadrat metrdir. Muzey fond və ekspozisiya şöbələrindən İbarətdir. Muzeyin fondunda Azərbaycanın mülki aviasiyasının tarixinin öyrənilməsinde zəruri olan əyani vəsaitlər, qəzet materialları, əlyazmalar, qərar və sərəncamlar kimi dövlət sənədlərinin surətləri, fotoşəkillər, filmlər, badii ədəbiyyat, təsviri sənət nümunələri və s. toplanmışdır. Onların ümumi ilkde sayı 7000-dən artıqdır. Azərbaycan aviasiyası bu gün inkişaf edir, sabah daha yüksək temple inkişafını davam etdirəcəyinə inanırıq.

Yazı Azərbaycan Hava Yolları" (AZAL) QSC və Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Kütləvi İnformasiya Vasitələrinin İnkişafına Dövlət Dəstəyi Fondunun keçirdiyi müsabiqəyə təqdim etmək üçündür

Ədil Ədilzadə